

Mati Kröönström, *Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. – Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis*, 16 (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008), 311 lk. ISBN 9789949190362.

30. jaanuaril kaitses Mati Kröönström doktoridissertatsiooni, mis võttis luubi alla Vabadussõjas Eesti rahvaväge juhtinud ohvitserkonna. Doktoritöö juhendajaks oli dotsent Tõnu Tannberg Tartu Ülikoolist, oponentideks professor Toivo Raun Indiana Ülikoolist ja vanemteadur Toomas Karjahärm Tallinna Ülikoolist. Uurimus avaldati raamatuna Tartu Ülikooli dissertatsioonide seerias.

Sõjaajaloo huvilistele ei vaja Mati Kröönströmi nimi tutvustamist – tema käsitlused Eesti ohvitserkonna kujunemisest, sh 1999. aastal kaitsitud magistritöö *Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917*, on varemgi tähelepanu pälvinud. Doktoriväitekirjaga astus M. Kröönström olulise sammu edasi, jõudes ohvitserkonna kujunemisloo analüüsiga Eesti riigi sünniaastatesse, mil seni võõraste huvides, võõraste juhtimisel ja võõraste lippude all tegutsenud eesti ohvitserid said esmakordselt võimaluse rakendada oma teadmisi ja kogemusi kodumaa hüvanguks. Ühtaegu oli Vabadussõda taimelavaks, millelt võrsusid iseseisvusaastatel Eesti riigikaitset juhtinud mehed. Seega on autori keskendumine nimetatud ajalõigule igati põhjendatud, seda enam, et varasemad uuringud antud teemavaldkonnas puuduvad.

Töö sissejuhatuses on Mati Kröönström sõnastanud uurimuse põhieesmärgi – “anda ülevaade Vabadussõja-aegsest Eesti sõjaväe juhtkonnast” – ning püstitanud sellest tulenevad küsimused: millistes tingimustes toimus rahvaväe formeerimine ja ohvitseridega komplekteerimine; kuidas hinnata sõjaväejuhtide ettevalmistust ja varasemat kogemust; kui palju leidis juhtide seas kaadriohvitseri ja kui palju sõjaaegseid täiendusohvitseri; kuidas jagunesid ohvitserid erinevate väeliikide vahel; miks jäid paljud eesti ohvitserid Vabadussõjast kõrvale; kui suurt rolli etendasid rahvaväe juhtkonna kujunemisel 1917. aastal moodustatud Eesti rahvusväeosad; milline oli Eesti vastu võidelnud Punaarmee juhtkonna ettevalmistus võrreldes rahvaväe juhtkonnaga. Uurimisprobleemid on asjakohased ning lubavad lugejal oodata raamatust rohkesti uut ja huvitavat – seda nii faktoloogia poolelt kui analüüsi ja hinnangute-järelduste osas.

Ühtlasi piiritleb M. Kröönström sissejuhatuses oma uurimisobjekti. Täpsustus on hädavajalik, sest juhtide all võib mõista nii kõrgemal operatiivtasandil (keskasutustes) tegutsenud vanemohvitseri kui madalamal taktikalisel tasandil (allüksustes) tegutsenud nooremohvitseri. Ehkki

ideaalis tuleks tähtsustada kõikide juhtide rolli, käinuks see üle jõu. Seda nii sihtgrupi arvukuse kui madalama tasandi juhtide isikuandmete raske kättesaadavuse tõttu. Sellest tulenevalt on autor võtnud vaatluse alla ainult need väeosad, mis formeeriti Eestis, allusid Eesti väejuhatusele, koosnesid eestlastest ja osalesid lahingutegevuses (erandiks mõned keskasutused) ning ainult need ohvitserid, kes teenisid nimetatud väeosades vähemalt komandoülema kohal ja minimaalselt nelja nädala kestel (erandiks mõned sõja algul langenud ohvitserid). See on võimaldanud piirata vaatluse alla võetud ohvitseride arvu 739 mehega, s.o umbes ühe kolmandikuga Vabadussõjas osalenud ohvitseride koguarvust. Ühelt poolt on valik piisavalt representatiivne, teisalt on see lubanud jätta kõrvale roodude nooremohvitserid, staabitöö ja logistikaga tegelenud ning lahingutes mitteosalenud ohvitserid, samuti Loodearmee, Balti rügemendis, Põhja-Läti brigaadis, Ingeri pataljonis ning Soome, Taani ja Rootsi vabatahtlike üksustes teeninud ohvitserid. Muidugi võib vaielda, kas kasutatud kriteeriumid on alati otsustavaks ning kas kõik 739 ohvitseri vastavad loetletud kriteeriumitele, aga põhimõtteliselt tuleb uurimisobjekti piiritlemine tunnistada õigustatuks.

Uurimus koosneb sissejuhatausest, kaheteistkümnest peatükist, kokkuvõttest ja lisadest. Viimaseid on koguni 27, hõlmates üle saja lehekülje ehk rohkem kui kolmandiku töö mahust. Kuigi enamasti ei tekita lisade paljus tavalugejates erilist vaimustust, on need käesolevas töös igati omal kohal. Enamgi veel, ilma lisadeta poleks uurimust olemaski. Just lisades toodud ohvitseride isikuandmed moodustavad selle baasi, millele tugineb kogu sisuline analüüs. Vajab rõhutamist, et lisade koostamine on nõudnud tohtut tööd, sest enamjaolt on tulnud kõik tabelites sisalduvad andmed mitte üksnes ükshaaval üles otsida ja kirja panna, vaid ka kontrollida, üle kontrollida ja veel kord kontrollida. Selle hiiglasliku ülesande eduka lahendamise eest väärib M. Kröönström erilist kiitust. Nimetatud ülesanne polnuks lahendatav ilma arhiivimaterjalide ja asjakohase kirjanduse põhjaliku tundmiseta. Tõepoolest, kasutamist leidnud allikate loetelu on soliidne ja aukartust äratav, historiograafiline ülevaade aga asjatundlik ja ammendav. Eriti pälvib rõhutamist Vene materjalide hea tundmine, mis on – arvestades Eesti ohvitserkonna päritolu – uurimuse õnnestumise seisukohalt hädavajalik.

Esimesed kaks peatükki omavad sissejuhatavat iseloomu, andes ülevaate Eesti riigikaitse korraldamisest ja rahvaväe komplekteerimisest juhtidega Vabadussõja algul, ning vaadeledes mitmeid üldküsimesi, mis haakuvad uurimuse peateemaga veidi kaudsemalt, kuid on siiski Vabadussõja iseloomustamiseks hädavajalikud (sõja algul valitsenud meeleolud, erinevused

vabatahtlike ja sundmobiliseeritute vahel, ohvitseride ja sõdurite suhted jne). Eriti põnev on küsimus: kes võitis Vabadussõja (lk 44–51) – kas sõjaväe juhtkond, sõjavägi tervikuna, ühiskondlik eliit (*seltskond*), kogu rahvas? Tõsi küll, vastust sellele küsimusele ei saa lugeda päris ammendavaks. Loomulikult on autoril õigus, kui ta kirjutab, et sõja algusnädalatel jäi Eesti riik püsima ainult tänu mõnesaja ohvitseri ja vabatahtliku jõupingutustele. Samas ei saa algusnädalaid samastada Vabadussõjaga ja rinde püsimajäämist võiduga. Viimase saavutamine polnud ainuüksi ohvitseridele ja vabatahtlikele jõukohane.

Töö põhiosa moodustavad peatükid 3–9, milles on vaatluse all rahvaväe juhtivkoosseis. Kõigepealt antakse ülevaade sõjaväe kõrgemast juhtkonnast (keskasutustest ja diviiside juhatustest), seejärel aga erinevate väeliikide (jalavägi, ratsavägi, suurtükivägi, soomusvägi, insenerivägi ja merevägi) juhtidest. Lugejale on abiks autori selgitavad ülevaated iga väeliigi kujunemislooga kohta. Mõningast hämmastust tekitab suur tähelepanu (maht) ratsaväele. Ei saagi aru, kas ratsaväe esiletõus tuleneb asjaolust, et ratsaväe ohvitseri oli suhteliselt vähe ning aine seetõttu kergemini haarata, või sellest, et ratsaväe peatükk on varem avaldatud¹ ning iseseisva artiklina põhjalikumalt lahti kirjutatud. Pisut häirib ka mitmete mereväe keskasutuste juhtide käsitlemine, ehkki suur osa neist meestest ei vastanud ühele peamistest juhtide valiku kriteeriumidest – nad ei osalenud otseselt lahingutegevuses. Samas on lennuväelasi, kelle panus lahingutegevusse jäi samuti üsna olematuks, mainitud vaid joonealuses viites, kus pälvivad nimetamist Lennusalga ülem Jüri Ots ja lõviosa rindelendudest sooritanud allohvitser (hilisem ohvitser) Karl Haas.

Viimased kolm peatükki on uurimuse põhiteemaga taas veidi lõdvemalt seotud, ent kahtlemata asjakohased ja huvitavad. Kümnes peatükis vaatleb M. Kröönström Eesti vastu võidelnud Punaarmee väekoondiste (rinnete, armeede, diviiside) juhtkondi, pöörates erilist tähelepanu nende võrdlusele rahvaväe juhtidega. Võrreldes raamatu teiste osadega on käesolev peatükk küll ülimalt kokkusurutud, meenutades oma lakoonilisuses teatmeteost ning olles seetõttu üsna raskesti loetav. Kuid vajaliku pildi Eesti-vastase sõja juhtidest autor annab. Eriti hinnatav tohiks olla hüpotees, mille kohaselt aitas rahvaväe võidule oluliselt kaasa asjaolu, et Punaarmee kõrgema tasandi juhid, omades küll head professionaalset ettevalmistust, ei suutnud pooleldi sissisõja iseloomu kandvate võitluste juhtimises etendada piisavalt suurt rolli; see-eest madalama taseme juhid

¹ Mati Kröönström, “Eesti ratsaväe juhid Vabadussõjas”, *Tuna*, 2 (2005), 57–67.

(polkude, pataljonide, roodude ülemad) jäid Eesti vastava tasandi juhtidele nii ettevalmistuselt kui kogemustelt kõvasti alla.

Üheteistkümnes peatükk käsitleb Vene kodusõjas osalenud eesti ohvitseride. Kui Punaarmee karjääri teinud eestlastest on varemgi – vähemalt nõukogude ajal – kirjutatud, siis valges väes teeninud eesti ohvitseride osas haigutas meie teadmistes seniajani suur lünk. Selle tühiku täitmisega tuleb M. Kröönström edukalt toime.

Huvitav ja mõtlemapanev on ka raamatu viimane peatükk. Selles ei võrdle autor enam kitsalt eesti ja vene ohvitseride olukorda ja tegevust, vaid märksa laiemalt üldist situatsiooni Eestis ja Vene valges liikumises. Võrdluste läbi pakub ta välja mitmeid, kohati päris originaalseid vastuseid küsimusele, miks valge liikumine Venemaal lüüa sai, Eesti aga Vabadussõja võitis.

Kokkuvõttes esitatud järeldused on samuti originaalsed ja usutavad. Tõsi küll, mitte kõik järeldustes sisalduv ei tulene uurimuse põhitekstist ning esmapilgul tekitab nii mõnigi esmakordselt esitatav väide ehk isegi hämmastust. Kuid sellisedki väited osutuvad põhjendatuteks, nende aluseks olevaid materjale tuleb otsida töö lisadest. Veidi ebakonventsionaalne taoline lähenemine ju näib, aga etteheideteks pole põhjust.

Raamatu puudused tulenevad kirjastuse tegematajätmistest. Nimelt avaldab Tartu Ülikooli Kirjastus doktoridissertatsioonid sellisel kujul, nagu need laekuvad, kasutamata keeleteimetaja teeneid. Sellest tulenevalt sisaldab M. Kröönströmi raamat kohati kahetsusväärset rohkesti trüki- ja kordusi, samuti jätab soovida terminite ühtlustamine. Näiteks esinevad paralleelselt Kalevlaste Maleva ja Kalevi Maleva (lk 43 jj), staabikapten ja alamkapten (lk 39), kapten ja rittmeister (lk 70); William Tomingas on muutunud A. Tomingas'eks (lk 116) jne. Segaseks jääb suure ja väikese algustähe kasutamine – näiteks: Eesti vabariik, aga Valgearmee. Problemeeme on lätlaste isikunimedega: Julius Janson peab olema Jülijs Jansons (lk 66), Jucums Vacetis p.o. Jukums Vācietis, Karlis Ezerinš p.o. Kārlis Ezeriņš jt (lk 133 jj). Eksitus on sattunud kindral Dmitri Nadežnõi raamatu pealkirja: *На постынках в Пемрозграду про На постынках в Пемрозграду*. Lk 124 teise lõigu avalause on poolik ja kaotab seetõttu mõtte. Taolised eksimused olnuks toimetaja näpunäidetel kergesti kõrvaldatavad. Samuti poleks nõudnud suurt vaeva isiku- ja kohanimede registrite lisamine (kui ilma kohanimedeta saab veel kuidagi hakkama, siis isikunimedeta kindlasti mitte – moodustavad ju kogu antud uurimuse põhisisu inimesed!).

Et mitte piirduda Mati Kröönströmi kiitmisega, siis olgu osutatud ka mõnele sisulisele pisiveale ja küsitavusele. Nii on autor joonealuses märkuses

(lk 76) kinnitanud, et Saksa okupatsiooni ajal Eesti ratsaväepolgu ülema kohal olnud Adolf Rosenberg formeeris hiljem Pihkvas vene valgekaartlikku Põhjakorpust, ehkki hiljem (lk 158) nimetab Põhjakorpuse organiseerijana Voldemar von Rosenbergi (peaks olema Wilhelm von Rosenberg). Mereväehvitseridest kõnelevas peatükis (lk 118–124) on hävitajad Lennuk ja Vambola “ülendatud” kergeristlejateks, ehkki viimased kujutasid enesest hoopis suuremat ja võimsamat laevaklassi.

Mitmel korral on jäänud unarusse viitamine. Näiteks on autor väitnud, et 1918. aasta “novembri keskel oli Läänemaa üks kõige paremini organiseeritud maakondadest” (lk 24), kuid väide jääb tõestamata ja viitamata. Juhtide mobilisatsioonist kõneldes esineb terve lehekülje (lk 37) ulatuses vaid üks viide ja seegi lehekülje alguses; kust pärineb kõik järgnev, ei selgu. Soomusronge käsitlevates alapeatükkides on kolmel leheküljel (lk 100–102) kaks viidet, ehkki tekst kubiseb faktilistest andmetest.

Küsitavuste alla liigitub autori seisukoht, nagu oleks Ajutine Valitsus juba 12.11.1918 võtnud vastu otsuse sõjaväe loomise kohta (lk 33). Esmalpilgul näib see tõesti nii olevat – valitsuse koosoleku protokoll sedastab: “Otsustatakse: Eesti sõjaväe organiseerimist tarvilikuks tunnistada [...]”. Aga seejärel läheb asi keeruliseks: “[...] selle aluseks sõjaministri all seisev Eesti Kaitse Liit võtta.” Seega siis – kujundada Kaitseliit ümber sõjaväeks? Aga ei kujundatud. Päev hiljem lisandus veel üks otsus: anda sõjaministrile 200 000 rubla “Eesti kaitseliidu juures 200 mehe suuruse Tallinna alalise kaitsevääsälga asutamiseks ja ülevalpidamiseks”. Seega siis – luua kaitseliidu raames alalises valmisolekus olev üksus (kasarmeeritud alarmiüksus)? Aga ei loodud. Ja mis peamine – kui sõjaväe organiseerimine oleks tõepoolest otsustatud juba 12. novembril, siis miks kulus neli päeva hiljem toimunud rahvaväe “asutamiskoosolekul” konsensus saavutamiseks nii palju aega, vaeva ja sõnu?

Kahtlusi tekitab ka maakondlike kaitsepataljonide loomisloost seostamine ülemjuhataja 29. detsembri korraldusega (lk 42). Nimetatud käsu andmise ajaks oli Järvamaa kaitsepataljon juba rinderakenduses ning Tallinna ja Viljandi kaitsepataljonid formeerimisel. Seega saab Laidoneri korraldusega seostada ainult Tartu ja Pärnu kaitsepataljonide loomist. Segadust lisab asjaolu, et käsk jäi õige mitmes maakonnas täitmata ja kaitsepataljon organiseerimata.

Täielikult ei tahaks soostuda autori hinnanguga Saksa okupatsioonile, milles ta rõhutab okupatsiooni positiivset osa. Jah, muidugi: “okupatsioon peatas Eestis revolutsioonilise käärimise” ning tänu sellele “Eestis ei toimunud 1918. aastal sellist sotsiaalsete pingete eskalatsiooni nagu Venemaal”

(lk 174). Positiivsust võib soovi korral veelgi lisada – eestlased pääsesid enamlikest eksperimentidest, repressioonidest ja eraomandi riigistamisest suhteliselt kergelt – kuni selleni, et Saksa vägede edasitungita oluks Eesti Vabariigi väljakuulutamise võimalikkus kaheldav. Aga ei maksa unustada peamist – ja see peamine polnud mitte rahvusväeosadelt relvade äravõtmine ega rahvaväe formeerimise takistamine (nagu näib arvavat autor) – sakslased kehtestasid sõjaväelise diktatuuri, keeldusid tunnustamast Eesti iseseisvust ning alustasid ettevalmistusi Eesti ühendamiseks Saksamaaga. Seda unustades on kerge sattuda libedale ja tunnistada õigeks ka 1941. aastal Eesti äride vaateakendele ilmunud Hitleri portreed allkirjaga “Päästja” või naistide väited Punaarmee vabastusmissioonist Eestis 1944. aastal.

Kokkuvõttes tuleb igati kiita Mati Krõnströmi suure ja vajaliku töö eest ning loota, et tema doktoritöö jõuab kõige lähemal ajal ka laia lugejaskonnani (mõne soliidsema kirjastuse väljaandel ja piisavas tiraažis).

AGO PAJUR